

ALISHER NAVOIY G'AZALLARIDA JON (RUH) TUSHUNCHASINING METAFORALAR ORQALI IFODALANISHI

Ibotova Madina,

Buxoro davlat pedagogika instituti

“O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada Alisher Navoiyning g‘azallarida jon (ruh) tushunchasi va uning metaforalar orqali ifodalanishi o‘rganilgan. Mazkur tushunchalar orqali hosil qilingan metaforalarni yaratishda shoir mahorati va jon (ruh)ning badiiy talqini orqali ilgari surilgan g‘oyalar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: jon, ruh, qush, tana, qafas, zindon, nur, tuproq.

Abstract

The article studies the concept of soul (ruh) in Alisher Navoi's ghazals and its expression through metaphors. The poet's skill in creating metaphors created through these concepts and the ideas put forward through the artistic interpretation of soul (ruh) are analyzed.

Keywords: soul, spirit, bird, body, cage, dungeon, light, soil.

Аннотация

В статье исследуется понятие души (духа) и ее выражение через метафоры в газелях Алишера Навои. В создании метафор, порожденных этими понятиями, были проанализированы навыки поэта и идеи, выдвинутые через художественную интерпретацию души (духа).

Ключевые слова: душа, дух, птица, тело, темница, свет, земля.

Alisher Navoiy lirik mersosida o‘ziga xos talqin qilingan ramziy obrazlar sirasiga jon va ruh ham kiradi. Shoir g‘azaliyotida ruh (jon), tana-jism bilan bog‘liq bir qator metaforalar hosil qilingan.

Ulug‘ shoir Alisher Navoiy lirikasida jon va ruhning badiiy ifodasida o‘ziga xos metaforalar qo‘llangan bo‘lib, tadqiqotda ularni quyidagicha tasniflarda berishib o‘tishga harakat qildik.

1. *Ruh –qush, tana – qafas*
2. *Ruh – nur, vujud – tuproq*
3. *Ruh – nur, ruh – soya*
4. *Ruh–nay, jism – nayiston*

Ruh –qush, tana –qafas. Ruhni qushga, tanani qafasga qiyoslash Sharq adabiyoti keng qo'llangan tashbehlardan biridir. Ruh nozik mavjudot bo'lishi va samoviy idrokni o'z ichiga olganligi nuqtai nazaridan, u qushlarga o'xshatiladi. O'limdan keyin ham u yuqori olamlarga tegishli bo'lgani hamda uning ketganiga ishonilgani uchun ham "uchib ketdi" iborasi qo'llangan. Mumtoz adabiyotda qo'llangan "jon qushi", "ko'ngil qushi", "g'am qushi", "xirad qushi" kabi qator birikmalar ham jon va ruhning badiiy ifodasi uchun xizmat qilgan.

Mumtoz she'riyatda vujudni qafas tashbehi bilan berish an'nana tusini olgan. Insonning hissiy yoki ruhiy jihatdan "qotib qolgan" holatlarini, uning ichki dunyosidagi "cheklanganlik" vaziyatlarini ifodalashda "qafas" metaforasiga tez-tez murojaat qilingan.

Tabiat chohidin ruhungni qutqarkim, xush ermastur

Qafas qaydi aro bulbulg'a bo'lmoq muftalo asru [1.471].

Shoir ajoyib tasvirni hosil qilgan. Baytda ruh – bulbul, vujud – qafas timsolida tasvirlangan. Biz yuqorida tansiz ruhni yoki ruhsiz tanni tasavvur qilib bo'lmaydi, degan ta'kidni bergan edik. Xo'sh, Alisher Navoiy ruh badanni tark etishi bilan bog'liq tasvirdan qanday maqsadni ko'zlaydi? Bulbulning maskani bog'-u rog'lar. U erkinlikni, ozodlikni sevadi. Ruh ham erkinlikni sevadi. Buning uchun u "*tabiat chohi*" – nafsoniy illatlardan ozod bo'lishi kerak. *Tabiat chohi* – dunyoga bog'lanib qolmoq. Ruhni bunday chohdan qutqarmaslik qafas ichidagi bulbulning holatini eslatadi. Ruhning asl maskani Alloh dargohi – jannat bog'laridir. Bunday maskanga faqatgina kamolga etgan va jism qafasidan ozod bo'lgan ruhgina eta oladi.

Alisher Navoiyning oshiqona g'azallarida ham oshiqning ruhiy holatining ifodasida *vujud – qafas* ramzidan mahorat bilan foydalangan.

Ne xayol edi yanakim, ko'ngul qushi saydini havas aylading,

Badanimg'a har soridin xadang urubon, anga qafas aylading [1.301].

Ko'ngul qushining saydini istagan ma'shuqa oshiq vujudiga har tomondan yoy o'qi (xadang) otib, u (ruhi)ni badan qafasida bandi qiladi.

Alisher Navoiy she'riyatida jon va ruh talqinida qo'llangan yana shunday metaforlardan biri *zindondir*. Tasavvuf adabiyotida ruh – qushga, tana – vujud zindonga qiyos qilinadi. O'lim orqali ruh qushi tana zindonidan qutulib, muqaddas makonga uchadi. Biroq "o'lmasdan oldin o'lish" siriga erishgan oriflar tabiiy o'limga etmasdan, ilohiylik osmoniga uchadilar. Alisher Navoiy bu ramzdan o'zining ishqiy mavzudagi g'azallarida keng foydalangan. Jumladan,

Yana bu oqshom buzug' ko'nglum, base, badholdur,

Tan buzug' zindonida jon ham xarob ahvoldur [5.122].

Keltirilgan baytda oshiqning tani “buzuq zindon”ga qiyoslangan. Zindonga qamalgan jon ham xarob ahvoldi. Demak, shoir baytda oshiq tanini zindong’a qiyoslash orqali uni imkonsizligini, “buzug’ ko’nglini” “badhol” ekanligini tasvirlaydi. Bu bu bilan ishq va oshqlik muammolarini hayot ziddiyatlari bilan birga uyg’un holda tasvirlashga erishadi.

Ruh – nur, vujud – tuproq. Ruh va nur o’rtasidagi munosabat insonning ichki ma’rifati va ma’naviy kamoloti bilan chambarchas bog’liqdir. *“Inson ruhi mohiyatan nurdan iborat, shuning uchun inson nurni ko’rganda zavqlanadi, zulmatdan qo’rqadi. Koinotdagi barcha sababiy yaratilmalar oxir-oqibat Nur ul-anvor (Alloh)ga qaytadi [6.184].*

Ruh ul nurdururkim, haq anga bermish avj,

Nafs zulmatqa qolib, qilmish anga poya hubut [4.198].

Rasululloh s.a.v. hadislarida “Alloh xalq – yaratilmishni zulmatda yaratdi, so’ng unga nurni yo’lladi”, - deyiladi [1.122]. Yuqoridagi baytda shoir ruhning nurdan yaralganligini, Alloh unga “avj”-yuksalish, ko’tarilishining zaminida nurning inson ma’naviy kamolotida yo’naltiruvchi va yorituvchi rolini ta’kidlangan bo’lsa, nafs esa “zulmatda qolib” u (ruh)ni martaba, darajadan (hubut) mosuvo qolishiga sababkor bo’ladi. Demak, ruh - nur zulmatda insonning yo’lini yorituvchi, imyon va umidni ifodalaydi.

Desang falakka chiqay, foniy o’l anosirdin,

Nedinki ruhungadur chormix bu to’rtov [3.457].

Anosiri arba’ – to’rt unsur: havo, suv, olov va tufroq. Bu to’rt unsur inson vujudining asosi. *“Falakka chiqmoq”* - ruhning parvozi. Bu bilan ruhiy yuksalish va Xudoga yaqinlashish jarayonida ruhning moddiy olam chegarasidan tashqariga chiqishi va haqiqiy borliq bilan qo’shib ketishi nazarda tutiladi. Baytda ulug’ shoir parvozga shaylangan ruh uchun to’rt anosir “chormix” ya’ni “to’rt qoziq” bo’lishi ta’kidlaydi.

Albatta, bunday tasvirlar orqali tasavvufiy g’oyalarni ilgari surilgan. So’fiy adabiyotda ruhning moddiy olam chegaralaridan qutulib, haqiqiy saodat va orom topishi orqali Ilohiy olamga ko’tarilishini tasvirlash an’ana tusini olgan. Ko’ngilni poklash va ilohiy ishq bilan to’lib-toshish orqali Qalbning parvozigacha erishish mumkin. Buning uchun ruh foniy bo’lishi, ya’ni “to’rt anosir” dan qutulmog’i kerak. Baytda “to’rt anosir” “o’zlik” timsoli.

Quyida keltirilgan baytda ham xuddi shu g’oya ilgari surilgan.

Badan anosirining chorgohin et xorij,

Navoiyo, desang aylay falak sari ohang [2.324].

Jism “falak sori ohang” qilmoq uchun to‘rt anosir chorgog‘idan tashqarida bo‘lishi bilan bog‘liq tasvir keltrilgan. Bu o‘rinda ham ruhning kamolga etishi bilan bog‘liq g‘oya ilgari surilgan.

Ko‘rinib turibdiki, Alisher Navoiy *ruh – nur, vujud – tuproq* ramzlari orqali tasavvufiy g‘oyalar targ‘ibida mahorat bilan foydalangan. Shoirning oshiqona g‘azallarida ham mazkur ramzlar shoirning badiiy niyati uchun xizmat qilgan.

Chunki sensen ruhi poku men nachukkim tiyra xok,

Suhbatimdin topsa tab‘ing tiyralik, sensen muhiq [4.220].

Ma‘shuqa – ruhi pok, oshiq – tiyra xok. Muhiq – haqli. Ular o‘rtasidagi suhbatdan ma‘shuqa ta‘bi tiyralik tortsa, u haqli. Oshiq bu bilan uning pok ekanlini uqtirmoqchi. Baytda ruhning pok yaratilganligi bilan bog‘liq ilohiy-irfoniy g‘oya shoirning badiiy niyat uchun qo‘l kelgan. Ulug‘ shoir Alisher Navoiy lirikasida jon va ruhning badiiy ifodasida o‘ziga xos metaforalar qo‘llangan. Shoir lirik merosida qo‘llangan *ruh –qush, tana – qafas; ruh – nur, vujud – tuproq; ruh – nur, ruh – soya; ruh–nay, jism – nayiston; ruh – bulbul, vujud – qafas* kabi tasvirlarga ramziy ma‘no yuklangan bo‘lib, ular goh solikning, goh oshiqning ma‘naviy qiyofasining badiiy talqini uchun xizmat qilgan.

ADABIYOTLAR

1. Abulhasan Hujviriy. «Kashf ul mahjub». Tehron, «Tebbiyon». Faridun Osiyobiy Ishqiy Zinjoniy tahriri ostida. (A.A. Boltaev tarjimasi), 2003.
2. Navoiy Alisher. Badoe‘ ul-bidoya .MAT. XX jildlik. I jild. –T.: Fan, 1987.
3. Navoiy Alisher. Navodir un - nihoya. MAT. XX jildlik. II jild. –T.: Fan, 1987.
4. Navoiy Alisher. Favoyid ul-kibar. MAT. XX jildlik. VI jild. –T.: Fan, 1987.
5. Navoiy Alisher. Badoe‘ ul-vasat. MAT. XX jildlik. V jild. – T.: Fan, 1990.
6. Sirojiddinov Sh. O‘zbek mumtoz adabiyotining falsafiy sarchashmalari. – T.: “Yangi asr avlodi”.

XALQ RIVOYATLARIDA AMIRIY: TARIXIY SHAXS VA BADIY OBRAZ KESISHMASIDA

Payg‘amova Shirin Jakbarali qizi
FarDu 1-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya